

Bijdragen tot de Geschiedenis van het dorp Oosterend

De DORPSKERK van OOSTEREND

en haar bezit

De begiftiging

Het beleid

F.K. Reitsma

Een vraag, die wel vaak gesteld wordt is de vraag hoe het toch komt, dat de dorpskerk van Oosterend die vele aardse goederen heeft.

Het eerste wat hiervan gezegd kan worden, is, dat van de hogere katholieke autoriteiten, want de kerk was vroeger een katholieke kerk GEEN kerk gesticht, gebouwd mocht worden alvorens voldoende bezit in de vorm van landerijen aan die te stichten kerk zou worden afgestaan. Bleken voldoende middelen aanwezig, dan kon de kerk worden gebouwd en een pastoor aangesteld. Uit het feit, dat men voldoende middelen beschikbaar had gesteld EEN Plicht vloeiende EEN RECHT voort HET PATRONAATSRECHT.

De algemene canonieke rechtsregel was PATRONUM FACIUNT DOS, AEDIFICATIO, FUNDUS.

Deze regel houdt het recht in tot beheer der kerkelijke goederen en het benoemen van een pastoor.

Dit is dus het vertrekpunt geweest.

De eerste begiftigers die het kerkgebouw stichtten, de pastoor aanstelden en de goederen beheerden zouden binnen korte of lange tijd overlijden, en ook periodiek aangestelde kerkvoogden, die vanuit de groep

van begiftigers voor het dagelijkse bestuur waren aangewezen moesten geregeld worden vervangen, zodat omgezien moest worden naar een basis, die in de tijd zou blijven functioneren

Daarvoor werden huizen aangewezen, in de steden, of lievergezegd de huissteden en ploeggangen, landerijen dus.

Aan dit bezit werd dus een recht verbonden, een stemrecht, anders gezegd, het werd STEMDRAGEND.

Vandaar, dat bij verkoop sprake is van een heerlijke stemdragende zathe en landen.

De boerehoeven ten plattelande waren algemene bedrijfseenheden, het waren familiebedrijven. De tegenstelling arm en rijk was vrijwel niet aanwezig evenmin als de tegenstelling kerkelijk en niet-kerkelijk.

De gemeenschappelijke zorg die men had gold met name de waterhuishouding en dientengevolge de bedijkingen en verder enige andere wereldlijke zaken, waarbij met name de rechtspraak en de zaken van koop en verkoop.

Het leven ten plattelande, ook in Oosterend lag dus vast in, in onze ogen, eenvoudige structuren. De faktor, die deze

gemeenschappen bedreigde, was het feit, dat er geen groter gemeenschappelijk bestuur was, geen hoger gezag, waardoor tegenstellingen tussen families, die elkaar voor het verkrijgen van bepaalde bestuurlijke posities, te vuur en te zwaard bestreden. De strijd tusse Schier en Vet die tenslotte de "frieese Vrijheid" noodlottig is geworden. Alleen bij de Vrije Friese Kerkvoogdijden is nog een rest van de oude structuur overgebleven, dat echter al eeuwenlang, tot op vandaag wordt aangevochten.

We hebben dus gezien, hoe kerkelijk- en wereldlijke zaken werden behartigd door de bezitters van de stemdragende boerehoeven, gescheiden, maar toch een twee-eenheid. Duidelijk komt dit naar voren in Friese oorkonden, waarin de dorpspastoors deel uitmaakten van besprekingen in wereldlijke zaken en het vastleggen van overeenkomsten.

De kerken met bezit noemde men "eigen kerken". Waren er dus ook niet "eigen kerken"? Ja.

Er waren ook kerken, die waren ingekoörpereerd in kloosters. Zo'n kerk kon een eigen stichting van een klooster zijn, maar een "eigen kerk" kon door camaliteiten, b.v. door overstromingen, maar ook door

Rechtsomgiew

krijgsoverlast en verwoestingen, door verarming dus, een klooster toevallen. In dat geval kwam in ieder geval het recht van het benoemen van een pastoor aan het desbetreffende klooster.

Een duidelijk voorbeeld is het dorp Berlikum, dat als stadje aan zee door de verlanding van de mond van de Middellzee en daardoor vanuit zee allengs onbereikbaar, verviel, waardoor de kerk werd ingekoorporeerd in het klooster Lidlum bij Oosterbierun.

We weten het, niets is bestendig hier beneen en zo werden ook de oorspronkelijk eenvoudige structuren ten plattelande, maar ook in de steden, door de tijd aangetast.

ontwikkelen in

Een schoolvoorbeeld is het kerkdorp Hemelum. Hier staan en stonden een kerk en een pastorie, die waren ingekoorporeerd in het klooster Sint Odulf. Dit klooster stond oorspronkelijk in Stavoren en was gesticht door de orde der Benediktijnen, degenen, die het Kristendom in Friesland hebben gebracht. Door wateroverlast werd dit klooster naderhand overgebracht naar Hemelum, waar het stond iets ten oosten van de huidige hervormde kerk.

Toen op 31 maart 1580 door de Staten van Friesland de Rooms Katholieke Eredienst werd

verboden, de kloosters opgeheven, werden de bezittingen ingebracht in het Provinciaal kantoor van de kloostergoederen, voor wat de landkloosters betreft, maar namen de Staten met de rechten ook de verplichtingen over. In praktische zin betekende dit voor het kerkdorp Hemelum, dat de provincie het onderhoud van kerk en pastorie tot haar verplichtingen kreeg. Met wat moeite en pijn is zij die verplichtingen nagekomen, maar toen Napoleon het ook in de lage landen bij de zee ook voor het zeggen kreeg, was het afgelopen met dit soort verplichtingen, en er waren meer en andere, van de Staat.

Bij de komst van het Koninkrijk der Nederlanden is koning Willem I bij herhaling gevraagd om de draad van de oude verplichting weer op te nemen. Ten slotte is er wat Hemelum betreft nog eenmaal een accoord gemaakt, inhoudende, dat kerk en pastorie nog eenmaal door de Staat zouden worden opgeknapt, maar dan moest het afgelopen zijn.

Interessant is het hierbij op te merken, dat Napoleon zelf ook geld nodig had en dat bij de kerken vandaan haalde. Y.M.Sjaarda merkte bij deze transakties op: Napoleon begint te stelen! Opgemerkt moet echter worden, dat het in feite leningen waren, die bij de kerken werden gedaan, door de Staat.

En het was dus ook de Staat, die deze leningen moest afbetalen. Toen Napoleon tenslotte het onderspit moest delven, bleef de Staat met de kater van die leningen zitten. Hier ligt het begin van het ontstaan van de z.g. Gouden Koorde. Die gouden koorde is dus niet een gunst, maar een recht, te meer, omdat de Rijkstoelage, die jaarlijks aan de kerken zou worden uitgekeerd direkt op een bepaald bedrag werd bevroren en zo, door de ontwaarding van het geld in de loop van de tijd voor de gemeenten, de kerken op zich, als inkomste een futiliteit werd. Nu men via jarenlange onderhandelingen tenslotte de koorde tussen kerk en staat doormidden wil knippen en een afkoopbedrag is vastgesteld, zou men logischerwijze denken, dat het afkoopbedrag zou gaan in de richting van de kerken, die ook de jaarlijkse Rijkstoelage ontvingen, maar dat blijkt ineens niet het geval te zijn. Waarheen gaat dit geld dan, zo zult U vragen.

Het wordt gebruikt om de kas Predikantspensioenen te versterken. En dat is ook al weer een verhaal op zich zelf.

Wat was namelijk het geval. De zorg voor de ouderen is vooral na de oorlog op gang gekomen. Met name door de noodwet van Willem Drees op de ouderdomsvoorziening. Daarnaast waren er reeds pensioenfondsen, zoals het plakken van zegeltjes, bestond

reeds voor de oorlog, maar ook andere vaak ook bedrijfsgebonden pensioenfondsen. Teneinde het draagvlak van deze fondsen te vergroten, dus te brengen onder een grotere paraplu, werden deze fondsen ingebracht in het ABP het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds. Men was vrij mee te doen, dan wel zelfstandig te blijven bestaan. Voor dit laatste koos de Ned.Herv.Kerk, naar spoedig bleek met zeer nare gevolgen. Men kon bij lange na niet meekomen met de grote broer en klopte alsnog aan bij het ABP om mee te mogen doen, maar de intrededrempel was zo hoog geworden, dat men geschrokken afdroop. Het afkoopbedrag van de gouden koorde werd in de richting van het pensioensfonds geschoven, de predikanten, die voordien nooit een cent voor de opbouw van hun pensioen betaalden werden ook tot een bijdrage verplicht, terwijl die van de kerken fors werd verhoogd. maar nog zit het ABP te rekenen of het entreebedrag nu wel voldoende is, het ABP dat zich nu reeds afvraagd of zij over een tiental jaren nog wel aan haar verplichtingen kan voldoen!

We moeten nog een keer terug naar dat kloosterbezit, dat werd ingebracht bij het kantoor voor de geestelijke goederen. Dit bezit van de gezamenlijk kloosters ging twee kanten uit: een deel werd gebruikt voor het

stichten van de Akademie te Franeker, speciaal voor het opleiden van predikanten, want daaraan was een groot tekort, maar het overgrote deel is te gelde gemaakt, met name om de Engelse oorlogen te kunnen financieren, Friesland had een eigen admiraliteit en moest dat zelf financieren. Dit bezit werd voor een appel en een ei gekocht door de z.g. landadel: Friesland werd het land van de Heren, die overal hun deftige huizen bouwden voorzien van brede singels en hoven: Bongastate, Sassingastate, Oenemastate en al die anderen. Met het bekomen van dit bezit, de stemhebbende hoeven kwamen deze heren ook in het bezit van het recht tot het beroepen van predikanten!!!.

Aangezien deze heren vaak de universiteit van Franeker bezochten, waarook de predikanten werden opgeleid, deze akademie uitgroeide tot een bolwerk van verlichting, zij gezamenlijk de baantjes verdeelden kwam de vrijzinnigheid op de preekstoel en devalueerde de Bijbel tot een boek vol met mytische en onwerkelijke verhalen. Stond er te Jorwerd, op oudejaaraavond, een predikant op de kansel, terwijl hij zo dronken was, dat hij geen woord kon uitbrengen, groeiden de classikale vergaderingen uit tot braspertijen, zoals te Bolsward, waarbij nadien de predikanten hand-in-hand dronken

over de Markstraat zwierven.

Men kan zich voorstellen dat het er met de kerk in die dagen niet zo best voorstond.

De macht van de friese landadel heeft niet zo lang geduurd: geslachtsziekten hebben in deze kringen destructief toegeslagen, terwijl in de 18e eeuw met de zeer lage huuropbrengst van het bezit een rechtstreekse verarming in deze kringen optrad. Wordt de bewoonster van Bongastate in 1749 edel maar niet rijk genoemd, enige jaren later wordt Bongastate als een vervallen huis, met singels en hoven verkocht en afgebroken. Rest hiervan nog de Bongabank en de grafkelder in de Oosterender dorpskerk.

Toch werkt tot op de huidige dag hun invloed in de kerken door, wat met name ook in de hand werd gewerkt doordat de grietman, die in de plaats van de Deken uit de tijd van voor de reformatie was gekomen en ook uit de landadel afkomstig, het grietmansambt was een verhandelbare functie, zijn goedkeuring moest geven tot het benoemen van de voorgedragen predikant. Dat is de oorsprong waardoor globaal gezegd een gemeente als het oude Baarderadeel vrijwel geheel vrijzinnig was en het aanpalende deel van Hennaard rechtzinnig.

In de "eigenkerken" met bezit, waar de eigenerfde boeren het sterkst vertegenwoordigd waren, de kerk zelf, door haar bezit op de gang van zaken invloed kon uitoefenen, konden de middelpunt vliedende krachten vooralsnog weinig invloed uitoefenen. Zolang zij, de Florrenplichtigen, vertegenwoordigd in de Kerkvoogdij"de ligging"van de gemeente voor ogen hielden werd er aan hun positie niet getornd, maar toen zij een eigen weg insloegen, haaks op de gemeente leidde dit verhaast tot beeindiging van hun positie.

Nu wij deze overwegingen willen afsluiten moeten er toch nog een paar worden worden gewijd aan het instituut kerkvoogdij zoals dit in Oosterend door de eeuwen heen heeft gefunctioneerd. Wanneer wij zien op het materiele beleid, dan kan worden opgemerk, dat dit een goed beleid is geweest. Het kerkelijk bezit van de kerkpatroon bestond in 1543 uit drie boerderijen. Hierbij zijn bijgekocht: in de 18e eeuw de grootste boerderij te Waaksens en in de 19e de boerderij Klijnstra. De goederen van de vicaris, de prebendaris en het vrijleen zijn nog exact aanwezig. Alleen de pastorale goederen, daar is ten opzicht van wat het is geweest nog een maar fraktie van over. Ds.P. de Gavere heeft er op de een of andere

manier 40 pm van in handen gekregen, zonder het huis, dat aan de Dyk stond. Aangezien hier meer pastorale goederen lagen, hier Wygara, palend aan de plaats waar vroeger de oude pastorale boerderij stond, nu Wynserdyk 10, de grote boerderij van de De Gaveres verrees, kan worden gezegd, dat hier een groot deel van de oude pastoralia in particuliere handen is overgegaan, wat hiervan de reden ook mag zijn geweest.

Het z.g. "armengoed" eeuwen geleden ingebracht door Pastoor Teake ging in de 1e helft van de vorige eeuw over naar het Burgerlijk Armbestuur, ging bij de opheffing van dit instituut over naar de Burgelijke Gemeente, die het van huur vrijgekomen, voor enige jaren heeft verkocht.

Rest de conclusie, dat het kerkelijk bezit, zoals dit door kerkvoogden is beheerd intact is gebleven, ja zelfs toegenomen, terwijl het bezit dat door niet kerkvoogden werd beheerd is geminimaliseerd respektievelijk verdwenen.

Verder, dat de bij de kerkvoogdij in beheer zijnde gebouwen in een goede tot zeer goede conditie verkeren, terwijl nu begin 1987 kan worden gezegd, dat ook pastorietuin straks weer in oude glorie zal kunnen worden hersteld.